Іван Бунін

Антонівські яблука

Перекладач: Л. Смілянський

I

...Пригадується мені рання ясна осінь. Серпень був з теплими дощиками, — наче навмисне для сівби, — з дощиками саме в пору, у середині серпня, проти празника Лаврентія. А "осінь і зима добре живуть, коли на Лаврентія вода тиха й дощик". Потім на бабине літо павутиння багато сіло на поля. Це теж на добре: "Багато павутиння на бабине літо — осінь добра..." Пам'ятаю ранній, свіжий, тихий ранок... Пам'ятаю великий, увесь золотий, підсохлий і поріділий сад, пам'ятаю кленові алеї, тонкі пахощі опалого листя і — запах антонівських яблук, запах меду й осінньої свіжості. Повітря таке чисте, немов його зовсім немає, по всьому саду лунають голоси й рипіння возів. Це тархани, міщани-садівники, найняли селян і насипають яблука, щоб уночі везти їх до міста, — саме вночі, коли так приємно лежати на возі, дивитись на зоряне небо, відчувати запах дьогтю в прохолодному повітрі й слухати, як обережно рипить у темряві довга валка на битому шляху. Селянин, що насипає яблука, їсть їх з соковитим хрумтінням одне за одним, так заведено — ніколи міщанин не зупинить його, а ще й скаже:

— Давай, їж досхочу, — що поробиш! На зливання усі мед п'ють.

І прохолодну ранкову тишу порушує тільки сите квоктання дроздів на кораловій горобині в гущавині саду, голоси та лункий стукіт яблук, коли насипають їх у мірки й діжки. Крізь поріділий сад далеко видно дорогу до великого намету, усіяну соломою, і сам намет, біля якого міщани завели за літо ціле хазяйство. Усюди міцно пахне яблуками, тут — особливо. У наметі покладені постелі, стоїть одноствольна рушниця,

позеленілий самовар, у куточку — посуд. Коло намету порозкидані рогожі, ящики, усякі розтріпані пожитки, викопано земляну пічку. Опівдні на ній вариться чудовий куліш із салом, увечері гріється самовар, і по саду, між деревами, стелеться довгою смугою голубуватий дим. У святкові ж дні коло намету— цілий ярмарок, і за деревами щохвилини мигтить червоне вбрання. Юрмляться меткі дівки-однодвірки в сарафанах, від яких чути гострий запах фарби, приходять "панські" у своїх гарних і грубих, дикунських костюмах, молода старостиха, вагітна, з широким сонним обличчям і важка, як холмогірська корова. На голові в неї "роги", — коси викладено обабіч маківки і покрито кількома хустками так, що голова здається величезною; ноги, у полуботках з підківками, стоять тупо й міцно; без-рукавка — плісова, фартушина довга, а паньова — чорно-лілова зі смугами цеглистого кольору й обкладена по подолу широким золотим "прозументом"...

— Хазяйська молодичка! — каже про неї міщанин, похитуючи головою. — Переводяться тепер такі...

А хлопчаки в білих сорочках із сирового полотна і в коротеньких штанцях, з білими невкритими головами, усе підходять. Ідуть удвох, утрьох, дрібно ступаючи босими ніжками, і скоса позирають на кудлату вівчарку, прив'язану до яблуні. Купує, звичайно, один, бо й купівлі тієї на копійку чи на яйце, але покупців багато, торгівля йде жваво, і сухотний міщанин у довгому сурдуті й рудих чоботях веселий. Разом із братом, гаркавим, жвавим напівідіотом, який живе у нього "з ласки", він торгує з жартами, примовками і навіть часом "утне" на гармонії. І до вечора в саду юрмиться народ, чути коло намету сміх та гомін, а часом і гупання танцю...

На ясну ніч стає холодно і росяно. Надихавшись на току житнім ароматом нової соломи й полови, бадьоро простуєш додому на вечерю повз садовий вал. Голоси на селі чи рипіння воріт лунають у холодному надвечір'ї незвичайно чітко. Смеркає. І ось іще запах: у саду — вогнище і міцно пахне димом вишневих гілляк. У темряві, у глибині саду — казкове

видовище: ніби в куточку пекла палає коло намету багряне полум'я, оточене мороком, і чиїсь чорні, ніби вирізані з чорного дерева силуети рухаються навколо багаття, а тим часом велетенські тіні від них блукають по яблунях. То на все дерево ляже чорна рука в кілька аршин, то чітко вималюються дві ноги — два чорні стовпи. І раптом усе це майне з яблуні — і тінь упаде на всю алею, від намету до самої хвіртки...

Пізньої ночі, коли на селі згаснуть вогні, коли на небі вже високо блищить діамантове семизір'я Волосожара, ще раз проскочиш до саду. Шарудячи сухим листям, як сліпий, дістанешся до намету. Тут на галявинці трохи видніш, а над головою біліє Чумацький Шлях.

— Це ви, паничу?-тихо озивається хтось із темряви.

— Я. А ви ще не спите, Миколо?

— Нам ніяк не можна спати. А вже, мабуть, пізно? Он, здається, пасажирський поїзд іде...

Довго прислухаємось і розрізняємо, ніби дрижить земля. Дрож переходить у шум, росте, і от, наче вже за самим садом, прискорено вибивають гучний такт колеса: з гуркотом і стукотом мчить поїзд... ближче, ближче, усе голосніш і лютіш... І раптом починає тихшати, заглухати, немов увіходячи в землю...

— А де у вас рушниця, Миколо?

— А ось, біля ящика.

Підкинеш догори важку, як лом, одностволку, і за одним махом стрельнеш. Багряне полум'я з оглушливим тріском блисне до неба, осліпить на мить і погасить зірки, а бадьора луна кільцем гримне й розкотиться небокраєм, далеко-далеко завмираючи в чистому й чуткому повітрі.

— Ух, здорово! — скаже міщанин. — Полякайте, полякайте, паничу, бо просто лихо. Знову всю дулю на валу обтрусили...

А чорне небо креслять вогнистими смужками падучі зірки. Довго дивишся в його темно-синю глибінь, сповнену сузір'ями, поки не попливе земля з-під ніг. Тоді стрепенешся і, ховаючи руки в рукави, швидко побіжиш алеєю додому... Як холодно, росяно, і як хороше жити на світі!

II

"Наливна антонівка,— на веселий рік". Селянам ведеться добре, якщо антонівка вродила: це і хліб уродив... Пригадується мені врожайний рік.

Рано-вранці, коли ще співають півні і по-чорному куряться хати, розчиниш, бувало, навстіж вікно в прохолодний сад, виповнений лілуватим туманом, крізь який яскраво блищить де-не-де ранкове сонце, і не втримаєшся — накажеш скоріше сідлати коня, а сам побіжиш купатись на став. Дрібне листя майже все облетіло з прибережних верб, і гілля наскрізь просвічується на блакитному небі. Вода під вербами стала прозора, крижана і ніби важка. Вона миттю проганяє нічні лінощі, і, вмившись та поснідавши в челядні з робітниками гарячою картоплею і чорним хлібом з дрібковою сирою сіллю, з насолодою відчуваєш під собою слизьку шкіру сідла, їдучи Виселками на полювання. Осінь — пора храмових свят, і народ у цей час прибраний, задоволений, вигляд села зовсім не той, що іншої пори. Коли ж рік урожайний, і на токах височить ціле золоте місто, а на річці дзвінко й пронизливо ґелґочуть уранці гуси, так на селі й зовсім непогано. До того ж наші Виселки з давніх-давен, ще з часів діда, славились "багатством". Діди й баби жили у Виселках дуже довго, — перша ознака багатого села, — і були всі високі, великі і білі, як молоко. Тільки й чути було: "А що, — от Гафія вісімдесят три рочки одмахала!" — чи розмови на зразок:

— І коли це ти вмреш, Панкрате? Певно, тобі років із сто буде?

— Як зволите казати, батечку?

— Скільки тобі років, питаю!

— А не знаю, батечку.

— Таж Платона Аполлоновича пам'ятаєш?

— Аякже, батечку, — ясно пам'ятаю.

— Ну от, бачиш. Тобі, виходить, ніяк не менше ста.

Старий, що стоїть перед паном витягнувшись, покірливо й винувато посміхається. Що ж, мовляв, робити, — винуватий, зажився. І він, можливо, ще довше зажився б, якби не об'ївся в Петрівку цибулі.

Пам'ятаю я й стару його. Усе ото сидить на ослінчику, на ґанку, зігнувшись, трясучи головою, задихаючись і тримаючись за ослінчик руками, — усе про щось думає. "Про добро своє, мабуть", — казали жінки, бо "добра" в неї в скринях було і справді багато. А вона ніби й не чує; спідсліпа дивиться кудись удалину з-під сумовито піднятих брів, трясе головою і немов силкується згадати щось. На зріст була велика і вся якась темна. Паньова — ледве чи не минулого століття, постоли, як у небіжчика, шия жовта і висохла, сорочка з каніфасовими клинцями завжди біла-біла, — "зовсім хоч у труну клади". А біля ґанку великий камінь лежав: сама купила собі на могилу, так само, як і намітку,— чудова намітка, з ангелами, з хрестами і з молитвою, надрукованою на крайках.

Личили старим і двори у Виселках: цегляні, ще діди збудували. А в заможних селян — у Савелія, у Гната, в Андрона — хати у два-три зруби, тому що ділитись у Виселках ще не було моди. У таких сім'ях розводили

бджіл, пишались огирем-битюгом сивозалізного кольору і додержували ладу на садибах. На токах темніли густі й буйні конопельники, стояли клуні й стодоли, укриті під гребінку, у сарайчиках і коморах були залізні двері, за якими зберігали полотно, прядки, нові кожухи, цяцьковану збрую, мірки, оковані мідними обручами. На воротях і на санках були випалені хрести. І, пам'ятаю, мені часом здавалось дуже привабливим бути селянином. Коли ото їдеш сонячного ранку селом, усе думаєш про те, як добре косити, молотити, спати на току і в ожередах, а у свято прокинутись разом із сонцем, під густий і музикальний передзвін із села, умитися біля бочки й одягти чисту із сирового полотна сорочку, такі ж штани й міцні — нема зносу — чоботи з підківками. Якщо ж, думалося, до цього ще красиву й здорову жінку у святному вбранні і поїздку до обідні, а потім обід у бородатого тестя, обід з гарячою бараниною на дерев'яних тарілках, із ситником, із стільниковим медом і брагою, — то більш і бажати нема чого.

Лад середнього дворянського життя ще й за моєї пам'яті, — зовсім недавно, — мав багато спільного з ладом багатого селянського життя своєю хазяйновитістю і сільським старосвітським добробутом. Такою, наприклад, була садиба тітки Ганни Гарасимівни, яка жила від Виселків верст за дванадцять. Поки, бувало, доїдеш до цієї садиби, уже зовсім розвидніє. Із собаками на смиках їхати доводиться ступою, та й поспішати не хочеться, — так весело у відкритому полі в сонячний і прохолодний день! Місцевість рівна, видно далеко. Небо легке і таке просторе й глибоке. Сонце сяє збоку, і шлях, накочений після дощів возами, замастився і блищить, як рейки. Довкола розляглась широким клинням свіжа, пишно-зелена озимина. Здійметься звідкілясь шуліка у прозорому повітрі і замре на одному місці, тріпочучи гострими крильцями. Чітко видно, як у ясну далечінь біжать телеграфні стовпи, і дроти їх, як срібні струни, мчать по схилу ясного неба. На них сидять кібці — зовсім чорні значки на нотному папері.

Кріпацтва я не знав і не бачив, та, пам'ятаю, у тітки Ганни Гарасимівни відчував його. Заїдеш на подвір'я і відразу помітиш, що тут воно ще зовсім живе. Садиба — невелика, та вся стара, добряча,

оточена сторічними березами й вербами. Надвірних будівель — невисоких, але добротних — дуже багато, і всі вони наче злиті з темних дубових колод під солом'яними стріхами. Вирізняється величиною чи, краще, довжиною тільки почорніла челядня, з якої виглядають останні могікани двірського стану — якісь старезні діди й баби, дряхлий повар у відставці, схожий на Дон-Кіхота. Усі вони, коли в'їжджаєш на подвір'я, підтягуються і низенько зклоняються. Сивий кучер, що йде від каретного сарая взяти коня, ще біля сарая здіймае шапку і через увесь двір іде з простоволосою головою. Він у тітки їздив форейтором, а тепер возить її до обідні, — узимку в дорожніх санках, а влітку в міцному, обкутому залізом візку, на зразок тих, якими їздять попи. Сад у тітки славився своєю занедбаністю, солов'ями, горлицями і яблуками, а будинок — покрівлею. Стояв він серед інших на чільному місці, біля самого саду, — гілля лип обіймало його, — був невеликий і приземкуватий, але здавалося, що йому й віку не буде, — так поважно виглядав він з-під своєї надзвичайно високої і товстої солом'яної стріхи, що почорніла і затверділа від часу. Мені його передній фасад здавався завжди живим: ніби старече обличчя дивиться з-під величезної шапки западинами очей, — вікнами з перламутровим від дощу й сонця склом. А по боках цих очей були ґанки, — два старих великих ґанки з колонами. На фронтонах їх завжди сиділи ситі голуби, тим-часом, як тисячі горобців дощем пересипалися з покрівлі на покрівлю... І затишно почував себе гість у цьому гнізді під блакитним осіннім небом! Увійдеш у дім і насамперед відчуєш запах яблук, а потім уже інші: старих меблів червоного дерева, сушеного липового цвіту, який з червня лежить на вікнах... у всіх кімнатах, — у лакейській, у залі, у вітальні, — прохолода і сутінь: це тому, що дім оточений садом, а верхні шибки у вікнах кольорові: сині й лілові. Скрізь тиша й чистота, хоча, здається, крісла, столи з інкрустаціями і дзеркало у вузьких і кручених золотих рямцях ніколи не зсувалися з місця. І от чути покашлювання: виходить тітка. Вона невеличка, але теж, як і все тут, міцна. Плечі в неї вкриті великою перською шаллю. Вийде вона поважно, але привітно, і відразу ж під нескінченну розмову про старовину, про спадщини, починає з'являтись частування: спочатку "дулі", яблука — антонівські, "бель-бариня", боровинка, "плодовитка", — а потім чудовий обід: уся наскрізь рожева

жарена шинка з горошком, фарширована курка, індичка, маринади і червоний квас, — міцний і солодкий-солодкий... Вікна до саду підняті, і звідти віє бадьорою осінньою прохолодою...

III

Останніми роками одне підтримувало гаснучий дух поміщиків, — полювання.

Колись такі маєтки, як Ганни Гарасимівни, були не дивина. Були маєтки з величезними садибами, із садом на двадцять десятин, ці маєтки хоч і руйнувалися, проте ще жили на широку ногу. Правда, збереглися деякі з таких садиб ще й досі, але в них уже немає життя... Немає тройок, немає верхових "киргизів", немає гончаків і хортів, нема челяді і нема самого власника всього цього — дідича-мисливця, на зразок мого небіжчика-шуряка Арсена Семеновича.

З кінця вересня наші сади і токи порожніли, погода, як завжди, різко змінювалась. Вітер цілі дні рвав і шарпав дерева, дощі поливали їх з ранку до ночі. Інколи надвечір між похмурими низькими хмарами пробивалось на заході тремтливе золотаве світло низького сонця; повітря ставало чисте і ясне, а сонячне світло сліпуче блищало між листям, між гіллям, яке живою сіткою розгойдувалось і хвилювалось од вітру. Холодно і яскраво сяяло на півночі над важкими олив'яними хмарами бліде блакитне небо, а з-за них повільно випливали пасма снігових хмар. Стоїш біля вікна й думаєш: "А може, дасть бог, випогодиться". Та вітер не вщухав. Він хвилював сад, шматував безперервний струмінь диму з комина челядні і знову приганяв зловісні косми попелястих хмар. Вони бігли низько й швидко — і скоро, мов дим, затуманювали сонце. Згасало його сяйво, зачинялось віконечко у блакитне небо, а в саду ставало пустельно й нудно, і знову починав сіяти дощ... спочатку тихо, обережно, потім чим далі рясніше і нарешті переходив у зливу з бурею і темрявою. Наставала довга, тривожна ніч...

З такої прочуханки сад виходив майже зовсім оголеним, засипаним мокрим листям і якимось принишклим, приборканим. Але зате яким прекрасним він був, коли знову ставало на годині, починались прозорі й холодні дні початку жовтня, прощальне свято осені! Листя, яке ще не облетіло, тепер висітиме на деревах уже до перших заморозків. Крізь чорний сад буде просвічуватись холодне блакитне небо і покірно чекатиме зими, зігріваючись у сонячному блиску. А поля вже різко чорніють ріллею і яскраво зеленіють заруненою озиминою... Час на полювання!

І ось я бачу себе в садибі Арсена Семеновича, у великому домі, у залі, повному сонця й диму від люльок і цигарок. Народу багато, — усе люди засмаглі, з обвітреними обличчями, у чумарках і довгих чоботях. Щойно добре пообідали, розчервонілись і збуджені гомінкими розмовами про майбутнє полювання, але не забувають допивати горілку і після обіду. А на подвір'ї сурмить ріг і виють на різні голоси собаки. Чорний хорт, улюбленець Арсена Семеновича, влізає на стіл і починає жерти з блюда рештки зайця під соусом. Та раптом він жахливо верещить і, перекидаючи тарілки й чарки, зривається зі столу: Арсен Семенович, вийшовши з кабінету з гарапником та револьвером, несподівано глушить залу пострілом. У залі ще більш набирається диму, а Арсен Семенович стоїть і сміється.

— Шкода, що не влучив! — каже він, граючи очима. Він високий на зріст, худорлявий, але кремезний і стрункий, а з обличчя — красень-циган. Очі в нього блищать дико, він дуже спритний, у шовковій малиновій сорочці, оксамитових шароварах і довгих чоботях. Налякавши і собаку, і гостей пострілом, він удавано поважно декламує баритоном:

Пора, пора сідлати нам донця

І ріг дзвінкий повісити за плечі! —

і голосно каже:

— А проте нема чого марнувати золотого часу!

Я ще й зараз відчуваю, як жадібно і повно дихали молоді груди холодом ясного й вогкого дня надвечір, коли, бувало, їдеш з галасливою ватагою Арсена Семеновича, збуджений музикальним гамором собак, кинутих у чорнолісся, у якийсь Красний Бугор чи Гримлячий Острів, що вже самою своєю назвою хвилює мисливця. Їдеш на злому сильному й приземкуватому киргизі, міцно стримуючи його поводами, і почуваєш себе злитим з ним майже в одно. Він форкає, проситься на рись, шумливо шарудить копитами по глибоких і легких килимах чорного облетілого листя, і кожний звук гучно лунає в порожньому, вогкому і прохолодному лісі. Дзвякнув десь далеко собака, йому жагуче й тужливо відповів другий, третій — і раптом увесь ліс загримів, ніби він увесь скляний, від бурхливого валування й крику. Міцно гримнув серед цього галасу постріл — і все "заварилося" й покотилося кудись удалину.

— Бережи-и! — заволав хтось розпачливим голосом на весь ліс.

"А, бережи!" — промайне в голові п'янка думка. Гикнеш на коня і, мов зірвався з ланцюга, помчиш лісом, уже нічого не розбираючи по дорозі. Тільки дерева миготять перед очима та летить в обличчя багно з-під копит коня. Вискочиш з лісу, побачиш на врунах строкату зграю, що розтяглася по землі, і ще дужче підстьобнеш киргиза навперейми звірові, — по врунах, ріллі і стерні, доки нарешті не перевалишся в інший острів і не зникне з очей зграя разом зі своїм шаленим гавкотом і стогоном. Тоді, увесь мокрий, тремтячи від напруження, стримуєш хриплячого, усього в піні, коня і жадібно ковтаєш крижану вогкість лісової долини. Удалині завмирають вигуки мисливців і гавкіт собак, а навколо тебе — мертва тиша. Напіврозкритий будівельний ліс стоїть нерухомо, і здається, що ти потрапив у якісь заповідні чертоги. Міцно пахне з ярів грибною вогкістю, перегнилим листям і мокрою корою дерев. І вогкість із ярів стає все відчутнішою, у лісі холоднішає і темніє... Час на ночівлю. Та зібрати собак після полювання важко. Довго й безнадійно-тужливо дзвенять роги в лісі, довго чути крик, лайку і скавучання собак... Нарешті, уже зовсім поночі, увалюється ватага

мисливців у садибу якогось майже незнайомого холостяка-поміщика і сповнює шумом усе подвір'я садиби, яка освітлюється ліхтарями, свічками й лампами, винесеними назустріч гостям з будинку...

Траплялося, що в такого гостинного сусіда мисливці жили по декілька днів. Рано на зорі, по першому мокрому снігу і в крижаний вітер, рушали в ліси й поля, а смерком знову повертались, усі в грязюці, з розчервонілими обличчями, що пропахли кінським потом та шерстю зацькованого звіра, — і починалася пиятика. У світлому й людному домі дуже тепло після цілого дня на холоді в полі. Усі ходять з кімнати в кімнату в розстебнутих чумарках, безладно п'ють і їдять, галасливо розповідаючи один одному свої враження над убитим здоровенним вовком, який, вишкіривши зуби, закотивши очі, лежить з відкинутим набік пухнастим хвостом серед зали і закрашує своєю блідою і вже холодною кров'ю підлогу. Після горілки і їжі відчуваєш таку солодку втому, таку млость молодого сну, що наче крізь воду чуеш розмову. Обвітрене обличчя пашить, а закриеш очі — уся земля так і попливе з-під ніг. А коли ляжеш на постіль, на м'яку перину, десь у наріжній старовинній кімнаті з божничком і лампадою, замигтять перед очима примари вогнисто-строкатих собак, у всьому тілі заниє відчуття скачки, і не помітиш, як потонеш разом з усіма цими образами і відчуттями в солодкому й здоровому сні, забувши навіть, що ця кімната була колись молитовнею старого, ім'я якого оточене похмурими кріпосними легендами, і що він помер у цій молитовні, можливо, на цьому ж ліжку.

Коли траплялося проспати полювання, відпочинок був особливо приємним. Прокинешся і довго лежиш у ліжку. В усьому домі — тиша. Чути, як обережно ходить по кімнатах садівник, розтоплюючи печі, і як дрова тріскотять і стріляють. Попереду — цілий день спокою в безмовній уже по-зимовому садибі. Не поспішаючи одягнешся, поблукаєш садом, знайдеш у мокрому листі випадково забуте холодне й мокре яблуко, і чомусь воно здасться надзвичайно смачним, зовсім не таким, як інші. Потім візьмешся за книжки, — дідівські книжки в товстих шкіряних оправах, із золотими зірочками на сап'янових корінцях. Добре пахнуть ці, схожі на церковні требники, книжки своїм пожовтілим, товстим

шершавим папером! Якоюсь приємною кислуватою пліснявою, старовинними духами... Чудові й позначки на берегах, крупно і з круглими м'якими розчерками зроблені гусячим пером. Розгорнеш книжку й читаєш: "Мисль, гідна давніх і нових філософів, цвіт розуму й почуття щиросердого..." І мимоволі захопишся і самою книжкою. Це — "Дворянин-філософ", алегорія, видана років із сто тому коштом якогось "кавалера багатьох орденів" і надрукована в друкарні приказу громадської опіки, — розповідь про те, як "дворянин-філософ", маючи час і хист міркувати, до чого розум людини піднестися може, відчув колись бажання скласти план світу на просторому місці свого селища... Потім натрапиш на "сатиричні і філософські твори пана Вольтера" і довго тішишся милим і манірним складом перекладу: "Добродії мої! Еразм склав у шостомунадесять сторіччі похвалу дурощам (манірна пауза, — крапка з комою); ви ж наказуєте мені звеличити перед вами розум..." Потім від катерининської старовини перейдеш до романтичних часів, до альманахів, до сентиментально-пишномовних і довжелезних романів... Зозуля скаче з годинника і глумливо-сумно кує над тобою у пустому будинку. І потроху в серце починає закрадатися солодка й дивна туга...

Ось "Таємниці Алексіса", ось "Віктор, або дитя в лісі": "Б'є північ. Священна тиша заступає місце денного гомону і веселих пісень селян. Сон простягає темні крила свої над поверхнею нашої півкулі; він струшує з них морок і мрії... Мрії... Як часто продовжують вони тільки страждання злощасного!.." І замиготять перед очима улюблені старовинні слова: скелі й діброви, блідий місяць і самотність, привиди й примари, "ероти", троянди й лілеї, "витівки і штукарство юних пустунів", лілейна рука, Людмили й Аліни... А ось журнали з іменами Жуковського, Батюшкова, ліцеїста Пушкіна. І з сумом згадаєш бабусю, її полонези на клавікордах, її томне читання віршів з "Євгенія Онегіна". І старосвітське мрійне життя постане перед тобою... Хороші дівчата і жінки жили колись у дворянських садибах! Їх портрети дивляться на мене зі стіни, аристократично-вродливі голівки в старовинних зачісках покірливо й томно опускають свої довгі вії на сумні й ніжні очі...

IV

Запах антонівських яблук зникає з поміщицьких садиб. Ці дні були так недавно, а проте мені здається, що з того часу минуло мало не ціле століття. Повмирали діди у Виселках, померла Ганна Гарасимівна, застрелився Арсен Семенович... Настає царство дрібнопомісних, збіднілих до злиднів. Та гарне й це злиденнє дрібнопомісне життя!

Ось я бачу себе знову на селі, у глибоку осінь. Дні стоять синюваті, похмурі. Уранці я сідаю в сідло і з однією собакою, з рушницею та рогом вирушаю в поле. Вітер дзвонить і гуде в дуло рушниці, вітер міцно дме назустріч, іноді з сухим снігом, Цілий день я блукаю пустими рівнинами... Зголоднілий і змерзлий, повертаюсь я перед смерком до садиби, і на душі стає так тепло й відрадно, коли заблимають вогники Виселків і понесе із садиби запахом диму, житла. Пам'ятаю, у нас у домі любили смерком не світити вогню і вести в напівтемряві розмови. Увійшовши в дім, я бачу, що зимові рами вже вставлено, і це ще більш настроює мене на мирний зимовий лад. У лакейській наймит топить грубку, і я, як у дитинстві, сідаю навпочіпки біля оберемка соломи, що різко пахне вже зимовою свіжістю, і дивлюсь то на полум'я в грубці, то на вікна, за якими, синіючи, сумно вмирають сутінки. Потім іду до челядні. Там багато людей і горить світло: дівчата січуть капусту, миготять сікачі, я слухаю їх дрібний, дружний стукіт і дружні смутно-веселі сільські пісні... Інколи заїде якийсь дрібнопомісний сусід і надовго завезе мене до себе... Гарне і дрібнопомісне життя!

Дрібнопомісний встає рано. Міцно потягнувшись, підводиться він з постелі і крутить товсту цигарку з дешевого чорного тютюну чи просто з махорки. Бліде світло раннього листопадового ранку опромінює просторий, з голими стінами кабінет, жовті і зашкарублі шкурки лисиць над ліжком і кремезну постать у шароварах і косоворотці без пояса, а в дзеркалі відбивається заспане обличчя татарського складу. У напівтемному, теплому домі мертва тиша. За дверима в коридорі хропе стара куховарка, яка жила в панському домі ще дівчам. Проте це не заважає панові хрипко гукнути на ввесь будинок:

— Лукерко! Самовар!

Потім, узувши чоботи, накинувши на плечі чумарку і не застібаючи коміра сорочки, він виходить на ґанок. У замкнених сінях тхне псиною; лінькувато потягуючись, зі скавчанням позіхаючи й посміхаючись, оточують його гончаки.

— Одчепись! — повільно, поблажливим басом каже він і через сад іде на тік. Груди його широко дихають різким повітрям ранку і запахом змерзлого за ніч, оголеного саду. Скручене й почорніле від морозу листя шарудить під чобітьми в березовій алеї, вирубаній уже наполовину. Вимальовуючись на низькому похмурому небі, сплять настовбурчені галки на гребені стодоли... Добрий буде день для полювання! І, зупинившись посеред алеї, поміщик довго дивиться на осіннє поле, на пустельну зелену озимину, по якій блукають телята. Дві гончі суки скавучать біля його ніг, а Заливай уже за садом: стрибаючи по колючій стерні, він ніби кличе і проситься в поле. Та що зробиш тепер з гончаком? Звір тепер у полі, на ріллі, у чагарнику, а в лісі він боїться, бо в лісі вітер шарудить листям... Ех, якби хорти!

На стодолі починається молотьба. Повільно беручи розгін, гуде барабан молотарки. Ліниво натягуючи посторонки, упираючись ногами у всипаний гноєм круг і хитаючись, ідуть коні у приводі. Посеред приводу, обертаючись на ослінчику, сидить погонич і одноманітно погукує на них, завжди стьобаючи батогом лише одного бурого мерина, який лінується більш за всіх і зовсім спить ідучи, тим більше, що й очі в нього зав'язані.

— Ну, ну, дівчата, дівчата! — суворо гукає статечний подавальник, одягаючи широку полотняну сорочку.

Дівчата квапливо метуть тік, бігають з ношами, мітлами.

— З богом! — каже подавальник, і перший жмут соломи, пущений на пробу, з хурчанням і виском пролітає в барабан і розшарпаним віялом

летить з-під нього вгору. А барабан гуде все настійливіш, робота закипає, і незабаром усі звуки зливаються в загальний приємний шум молотьби. Пан стоїть біля воріт стодоли і дивиться, як у її темряві миготять червоні й жовті хустки, руки, граблі, солома, і все це розмірено рухається і метушиться під гул барабана і одноманітні вигуки і свист погонича. Полова хмарою летить до воріт. Пан стоїть увесь посірілий від неї. Раз у раз він поглядає в поле... Скоро-скоро забіліють поля, скоро їх укриє пороша...

Пороша, перший сніг! Хортів немає, полювати в листопаді нема з чим; та настає зима, починається "робота" з гончаками. І от знову, як за давніших часів, з'їздяться дрібнопомісні один до одного, п'ють на останні гроші, цілі дні пропадають у засніжених полях. А ввечері на якомусь глухому хуторі далеко світяться в темряві зимової ночі вікна флігеля. Там, у маленькому флігелі, плавають хмари диму, тьмяно світять лойові свічки, хтось настроює гітару...

На сутінки буйний вітер загуляв,

Широко мої ворота розчиняв, —

починає хтось грудним тенором. І решта невлад, удаючи, що жартують, підхоплюють з тоскним, безнадійним завзяттям:

Широко мої ворота розчиняв,

Білим снігом путь-дорогу замітав...